

ANONIMIŠKUMAS, PIRATAVIMAS IR KONTRAFAKCIJA LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS XVI A. ANTROSIOS PUSĖS SPAUDINIUOSE LENKŲ KALBA

Tomas Petreikis

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas
Saulėtekio al. 9, LT-10222, Vilnius, Lietuva
El. paštas petreikist@gmail.com

Santrauka. *Straipsnyje remiantis XVI a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudos lenkų kalba bibliografinė analize rekonstruojami anonimiškumo, kontrafakcijos ir piratavimo reiškiniai. Šalyje egzistavo liberalus ir menkai suvaržytas spaudos gyvenimas. Vykstant politinėms ir religinėms kovoms autoriai, vertėjai, sudarytojai, leidėjai ir spaustuviniai dažnai rinkosi savo spaudiniuose nutylėti autorystės ir spaudos duomenis. Politinės ir religinės grupės turėjo atsižvelgti į valdovo ir vyresnybės nuomonę, todėl tik anoniminius viešosios nuomonės veikimas leido užtikrinti savo pozicijų gynimą ir poveikį visuomenei. Anonimiškumo strategija kūrėjus apsaugojo nuo nemalonomų, spaustuvioms išplėtė komercinio veikimo galimybes. Piratavimo reiškinį skatino skirtingas LDK ir Lenkijos teisinis spaudos reguliavimas ir dėl didelio geografinio nuotolio atsiradęs nebaudžiamumo suvokimas. Autoriai ir spaustuvės skaidriai veikė tais atvejais, kai leidžiami leidiniai nebuvo prieštarinčiai vertinamo turinio arba turėtas autoritetingas užnugaris ar privilegijomis įtvirtinta teisinė spaudos produkcijos apsauga.*

Reikšminiai žodžiai: *anonimiškumas, kontrafakcija, leidyba, piratavimas, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Vilnius, XVI a.*

Anonymity, Piracy and Counterfeiting in the Polish Language Publications in the Grand Duchy of Lithuania in the 2nd Half of the 16th Century

Summary. *On the grounds of the bibliographic analysis of the publications in the Polish language in the Grand Duchy of Lithuania in the second half of the 16th century, this article reconstructs the phenomena of anonymity, counterfeiting and piracy. In this country, the life of the printed media was fairly liberal and hardly restricted at all. In the course of political and religious struggles, authors, translators, publishers and compilers frequently preferred to conceal the data on the real authorship and typography in their publications. Political and religious factions had to consider the opinion of the ruler and their seniority; therefore, only anonymous impact on the public opinion allowed ensuring the defense of one's attitudes and the desired impact on the society. This strategy of anonymity was protecting the stakeholders from getting into trouble, while also expanding the scope of commercial activity for the typographers. The phenomenon of piracy was also being promoted by the different legal regulation of the printed media in the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland, and, due to the physically vast distances, the feeling of impunity developed. The authors and typographers were acting honestly in such cases when the published literature contained no controversial materials, or when they had the solid backing of the powers, and also in the cases when legal protection of the printed media was ensured.*

Keywords: *anonymity, counterfeiting, publishing, piracy, Grand Duchy of Lithuania, Vilnius, 16th century*

ĮVADINĖS PASTABOS

Tyrimų apžvalga. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) XVI a. antrojoje pusėje įvyko svarbių visuomeninių, religinių ir politinių įvykių: kovojo Reformacijos ir Kontrreformacijos jėgos, unitai ir stačiatikiai, unijos su Lenkija šalininkai ir tos minties nepalaikančios grupės. Spauda XVI a. antrojoje pusėje pamažu tapo prieinama masinės komunikacijos technologija, viena iš visuomeninių procesų varomųjų jėgų. LDK spaudos praktikoje

veikalų autoriai, vertėjai, leidėjai ir spaustuvininkai negalėdami ar vengdami kalbėti viešai rinkosi pasitraukimo į šešėlių būdą. Lenkų knygotyriminkė Maria B. Topolska dar 1976 m. yra atkreipusi dėmesį į LDK spaudos anonimiškumą ir jos tyrimo galimybes. Ypač buvo išryškinta Vilniaus spaudos anonimiškumas¹. Irena Petrauskienė aptardama Vilniaus akademijos spaustuvės veiklą išskyrė esminius spaudos priežiūros būdus, nurodė sudėtingus ryšius tarp Vilniaus jėzuitų ir vyresniųjų Romoje². Šiek tiek vėliau įdomesni piratavimo, kontrafakcijos ir anonimiškumo atvejai aptarti ir Levo Vladimirovo darbuose³. Autoriai šiuos leidybos reiškinius siejo su Reformacijos įtaka, bet gana ribotų bibliografinių tyrimų statistiniai duomenys tuo metu dar neleido tiksliau įvardyti spaudos šešėlio masto ir apimties. Per pastaruosius dešimtmečius buvo atlikta svarbių darbų, leidusių tikslinti ir gausinti bibliografinius duomenis apie to laikmečio spaudą, įvertinti Lietuvos, Lenkijos leidybinius ryšius.

Šalia kompleksinės analizės perspektyvų minėtinas knygotyriminkų, istorikų ir filologų indėlis, atskleidžiantis atskirų spaustuvių, kūrėjų gyvenimo, veiklos ir darbų istoriją, ryšius tarp Lenkijos, Lietuvos ir kitų šalių kūrėjų ir leidėjų. Šia tema svarbūs Dainoros Pociūtės-Abukevičienės tyrimai, atskleidę Lietuvos, Italijos ir Lenkijos Reformacijos kūrėjų bendradarbiavimą, akcentavę Katalikų Bažnyčios cenzūros įtaką leidybai⁴. Lenkų knygotyriminkė Paulina Buchwald-Pelcowa pirmoji aptarė esminius XVI a. antrosios pusės spaudos reguliavimo teisinius aspektus⁵. Ją lietuviškomis realijomis papildė Daiva Narbutienė aptardama LDK lotyniškos knygos anonimiškumo situaciją⁶. Pastaruoju laiku spaustuvių teisinę padėtį nagrinėjo Ina Kažuro⁷. Tekstologinio tyrimo galimybes pademonstravo Darius Antanavičius siekdamas įvertinti istoriografijoje jau

1 TOPOLSKA, Maria B. Książka na Litwie i Białorusi w latach 1553–1660 (analiza statystyczna). *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, 1976, t. 21, p. 145–164.

2 PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvė, 1575–1773*. Vilnius: Mokslas, 1976, p. 13–19, 30–34, 39, 50, 60–63 ir kt.

3 VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija: Senovė, viduramžiai, Renesansas, XVI–XVII amžius*. Vilnius: Mokslas, 1979, p. 394–523.

4 POCIŪTĖ, Dainora. *Maištininkų katedros: ankstyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*. Vilnius: Versus Aureus, [2008], p. 266–290, 328–382, 397–520 ir kt.

5 BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. *Cenzura w dawnej Polsce: między prasą drukarską a stosem*. Warszawa: SBB, 1997, p. 36 ir kt.

6 NARBUTIENĖ, Daiva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 83–95.

7 KAŽURO, Ina. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvių privilegijos. *Knygotyra*, 2017, t. 68, p. 38–82. <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.68.10716>.

įsitvirtinusių slapyvardžio Cnotliwy Litwin tradicinį aiškinimą⁸. Tomo Petreikio ir Jolantos Dapkievicz studijoje „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės knyga lenkų kalba XVI a. antroje pusėje“ (2020) paliesti esminiai to meto leidybos raidos dėsniniai. Sutelktas dėmesys į autorystės klausimą, spaustuvų taikytas leidybos praktikas neaplenkiant anonimiškumo, kontrafakcijos ir piratavimo reiškinių⁹. Tyrimuose dar aiškiai nematome bendro LDK šešėlinės leidybos paveiklo, nes niekada jis sistemingai ir nebuvo tiriamas, bet darbų visuma sukuria palankų kontekstą, leidžiantį įvertinti šio reiškinio atsiradimo aplinkybes ir apimtis.

Bibliografiniai šaltiniai. Reformacija aštriai iškėlė gimtosios kalbos klausimą, kuris tuo metu LDK daugiausia didikų pastangomis tapo ryškiu postūmiu aktualizuoti lenkų kalbą. Ši kalba *de facto* šalyje nuo XVI a. antrosios pusės funkcionavo kaip oficialioji kalba, tad ir šios raštijos dalies pažinimas ilgą laiką buvo prioritetas ne vien Lenkijos, bet ir Lietuvos bibliografų ir raštijos tyrinėtojų. Lietuvos bibliografas ir kultūros istorikas Juozas Tumelis 2003 m. parengtame XVI a. LDK spaudos bibliografijos rankraštyje nurodė, kad aktyviausiai buvo spausdinami veikalai lotynų (210 leidinių) ir lenkų (194) kalbomis¹⁰. Bibliografų J. Dapkievicz¹¹ ir Karinos Basiul pastangomis J. Tumelio sąrašas dar papildytas 23 leidiniais lenkų kalba. Kontroliniame sąraše „XVI a. Lietuvos knygos lenkų kalba“ (2020) užregistruota 217 leidinių. Iš jų 29 neišlikę, aprašyti iš šaltinių, vieno leidinio išlikę tik fragmentai. Duomenys dar apie 12 leidinių yra abejotini, apie jų egzistavimą yra spėjama. Patikimų *de visu* būdu arba remiantis kopijomis surinktų bibliografinių duomenų turima apie 176 spaudinius. Kontrolinis sąrašas rengtas iš esmės vadovaujantis fundamentinės „Lietuvos bibliografijos“ metodologiniais sprendimais. Sąrašo bibliografinių įrašų duomenys pagrindžiami bibliografų atliktais savarankiškais tyrimais, pirmtakų bibliografiniais, istoriografiniais šaltiniais ir žinytais. Tad šis kontrolinis sąrašas turi gana patikimą akademinį pagrindą, jis yra pagrindinis šio straipsnio tyrimo šaltinis¹².

- 8 ANTANAVIČIUS, Darius. „Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai. Iš *Istorijos šaltinių tyrimai*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, t. 3, p. 111–129;
- ANTANAVIČIUS, Darius. „Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai. Iš *Istorijos šaltinių tyrimai*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, t. 4, p. 133–155.
- 9 PETREIKIS, Tomas; DAPKIEVICZ, Jolanta. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės knyga lenkų kalba XVI a. antroje pusėje. Iš *XVI a. Lietuvos knyga lenkų kalba*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2020, p. 24–25, 35–36, 49–50 ir kt.
- 10 TUMELIS, Juozas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI amžiaus spauda*. Vilnius, 2003. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNB RKRS), f. 130, b. 2630, p. 6.
- 11 Dėkoju kolegei J. Dapkievicz už reikšmingą paramą rengiant šią publikaciją.
- 12 BRAZIŪNIENĖ, Alma. Kiek knygų lenkų kalba buvo išspausdinta XVI a. Lietuvoje? *Knygotyra*, 2021, t. 77, p. 387–391. <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.77.100>.

Tyrimo objektas – LDK XVI a. antrojoje pusėje leidyboje lenkų kalba egzistavę anonimiškumo, kontrafakcijos ir piratavimo reiškiniai. Anonimiškumo nustatymas aprėps autorystės, leidybos ir spausdinimo duomenų slėpimą jų nenurodant spaudiniuose. Kontrafakcija suvokiama kaip leidybos ir spaudos duomenų slėpimas pateikiant netikrus duomenis siekiant suklaidinti priežiūros institucijas. Piratavimo atveju ryškus autorių teisių, kuriomis tuo metu disponavo spaustuvės ir atskiri leidėjai, pažeidimas. Tyrimas geografiškai apima Lasko, Lietuvos Brastos, Nesvyžiaus, Zaslavlio ir Vilniaus spaudos centrų produkciją. Chronologinės ribos 1553–1600 m. Pirmoji data siejama su Lietuvos Brastoje įkurta Radvilų spaustuve, o paskutinioji – pasirinkta atsižvelgiant į minėto bibliografijos tyrimo aprėptį.

Tikslas ir uždaviniai. Remiantis naujais bibliografiniais duomenimis ir istoriografija atskleisti XVI a. antrojoje pusėje LDK spaudoje lenkų kalba egzistavusias leidybos praktikas, kuriomis siekta neviešinti autorystės, leidybos ir spausdinimo duomenų. *Uždaviniai*: 1) ištirti anonimiškumo reiškinį, 2) nustatyti kontrafakcijų atsiradimo priežastis ir motyvus, 3) aptarti piratavimo reiškinio atsiradimą.

Metodologiniai sprendimai. Senosios knygos tyrimuose stokojama bibliografinių duomenų, dažnai nesama papildomų archyvinių duomenų, kurie padėtų užpildyti spragas, menkas istoriografinis įdirbis, todėl pačios knygos tampa pagrindiniu tyrimo šaltiniu. Bibliografinių duomenų apie XVI a. antrosios pusės LDK spaustuvių produkciją gausėja, bet, siekdami aptarti tokius reiškinius kaip anonimiškumas, kontrafakcija ar piratavimas, turime deramai įvertinti duomenų patikimumą. Pasitikėjimas pirmtakais bibliografais negali būti besąlyginis, ypač kai nėra galimybės visų duomenų patikrinti. Šioje situacijoje atsižvelgiama į tarptautinę nuostatą, kad patikimi tyrimų rezultatai pasiekiami tik tada, kai analizuojami tik patikimi duomenys, t. y. patikrinti ir parengti pagal vieną standartą¹³. Minėta, kad patikimų bibliografinių duomenų turima apie 176 spaudinius, jie iš naujo buvo peržiūrėti ir aprašyti pagal naujausius bibliografinio aprašo reikalavimus. Į tyrimo imtį nepateko 41 neišlikęs spaudinys, kurių bibliografiniai duomenys iš įvairių šaltinių buvo parengti iki XX a. vidurio. Atrinkti bibliografiniai duomenys sisteminti aprašomosios statistikos metodu. Bibliografinių duomenų pagrindu parengta 11 kriterijų (autorius, leidimo vieta, leidėjas, spausdinimo vieta, publikavimo laikas, tematika ir kt.) grįsta matrica, naudojama kaip klasifikatorius. Duomenys apdoroti *Microsoft Office Excel* programine įranga.

13 LATHI, Leo; MARJANEN, Jani; ROIVAINEN, Hege; TOLONEN, Mikko. Bibliographic data science and history of book (c. 1500–1800). *Cataloging & Quarterly*, 2019, vol. 57, nr. 1, p. 5–23. <https://doi.org/10.1080/01639374.2018.1543747>.

TEISINĖS SĄLYGOS IR POLITINĖ KONJUNKTŪRA

Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis nuo 1521 m. leidžiamais ediktais stengėsi užkirsti kelią Reformacijos idėjų sklaidai šalyje. Valdovo pastangos neturėjo didesnio poveikio, kadangi jo įpėdinis Žygimantas Augustas (faktiškai valdė nuo 1544 m.) liberaliai žvelgė į Reformacijos idėjas¹⁴. Su valdovo žodiniu sutikimu 1553 m. įsteigta pirmoji reformatų spaustuvė Lietuvos Brastoje¹⁵. Žodinė spaustuvėms suteikiamų privilegijų tradicija buvo paplitusi spaustuvių plėtros pradžioje, todėl šiuo atveju nepaisyta jau buvusios rašytinės praktikos Lenkijos Karalystėje. Kiek vėliau, 1556 m., Vilniuje Žygimantas Augustas išleido nutarimą, kuriuo sustiprino draudimą spausdinti, įvežti ir turėti eretiškas knygas¹⁶. Šis nutarimas neigiamai veikė leidybos sąlygas, bet jo poveikis buvo nedidelis¹⁷. Įtakingi didikai Radvilos, Kiškos, Glebavičiai ir kt. išlaikė ir globojo spaustuves. XVI a. antrojoje pusėje susiklostė teisinė praktika, kuriai įtakos turėjo LDK didikų požiūris, jog jų protekcijos pakanka, kad spaustuvės sėkmingai galėtų veikti be specialių privilegijų.

Privilegijos turėjo ir papildomos naudos, kurios negalėjo garantuoti didikų užnugaris: atsirasdavo teisinė apsauga leidybos produkcijai. Piratavimo atveju buvo galima siekti nustatyti pažeidėją ir išsireikalauti baudą. Antra vertus, kadangi didelė dalis LDK spaudos produkcijos susijusi su Reformacijos sąjūdžiu, o užsakymai spaustuvėms atėdavo jau su reikiamomis lėšomis, spaustuvių savininkai nematė didesnės prasmės dėti pastangų išsiryti valdovo privilegiją. Privilegijų siekė tik tos spaustuvės, kurios neturėjo didikų užnugario. Šalyje 1553–1600 m. veikė 11 spaustuvių, spausdinusių knygas lenkų kalba, bet valdovų privilegijas turėjo tik trys spaustuvės: Kiprijono Baziliko (suteikta 1569 m.), Mamoničių (1586; pakartota 1590 m.), Vilniaus šv. Trejybės brolijos (1589; pakartota 1592 m.; atšaukta 1596 m.)¹⁸. Privilegiją taip pat buvo išsiryti brolių Salomono ir Ulricho Sultzerių spaustuvė¹⁹, bet apie jos spaudą lenkų kalba nėra žinių.

14 POCIŪTĖ, Dainora. *Maištininkų katedros: ankstyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*. Vilnius: Versus Aureus, [2008], p. 390–391.

15 POCIŪTĖ, Dainora. *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės*: LDK ir Prūsų Lietuva. Vilnius, 1995, p. 213.

16 BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. *Cenzura w dawnej Polsce*, p. 36.

17 NARBUTIENĖ, Daiva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, p. 85.

18 KAŽURO, Ina. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvių privilegijos, p. 54, 58–59, 67–68.

19 NARBUTIENĖ, Daiva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, p. 74.

Valdovų privilegijos kartais atnešdavo ir papildomų rūpesčių. Lietuvos Brastos spaustuvininkui K. Bazilikui Žygimanto Augusto 1569 m. suteiktoje privilegijoje yra nurodomas ir pageidavimas: <...> *Tačiau taip pat norėtume, kad aukščiau paminėtas Kiprijonas nenaudotų šios privilegijos įtartinoms kitokių teologijų knygoms ar prieštaraujančioms katalikybei* (iš lotynų kalbos vertė Tomas Vaičiulis)²⁰. Tai pirmoji rašytinė privilegija LDK spaustuvei. Kadangi ji buvo publikuota tais pačiais metais išėjusiame leidinyje, privilegija davė toną ir kitiems spaustuvių savininkams, kurie galėjo įvertinti tokių dokumentų privalumus ir trūkumus.

Valdovas Steponas Batoras 1580 m. išleido spaustuvėms skirtus nuostatus. Spaustuvėms buvo uždrausta be išankstinio leidimo spausdinti leidinius, susijusius su Abiejų Tautų Respublikos istorijos ir dabarties įvykiais (t. y. drausta spausdinti paskvilius). Ši informacija turėjo būti viešai paskelbta Krokuvoje, Poznanėje ir Vilniuje²¹. Nuo kitų metų valdovo nutarimo vykdymo ėmėsi Katalikų Bažnyčios hierarchai, pareikalavę iš spaustuvininkų privalomos išankstinės aprobatos²². Po 1581 m. Vilniuje įvykusių riaušių Steponas Batoras kiek sušvelnino įtampą tarp reformatų ir katalikų, pastariesiems neleidžiant savivaliauti ir viešai deginti eretiškų knygų. Nors katalikai ir buvo kiek sudrausti, bet po riaušių reformatų teisės į savo spaudą nebuvo pripažintos, tad ir toliau teisinės sąlygos jos leidybai nepakito²³. Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila 1582 m. įspėjo, kad be oficialaus vyskupo leidimo pasirodžiusių knygų autoriams ir leidėjams gresia tiražo konfiskacija ir piniginės ar kūno baudmė. Nepaisant deklaracijų Katalikų Bažnyčia buvo pajėgi kontroliuoti, jei matė tokią prasmę, tik savo aplinkoje leidžiamus spaudinius²⁴.

Oficialių bažnytinių aprobatų bibliografai aptiko nedaug, vos keturias 1588–1599 m. išėjusiuose spaudiniuose. Evangelikai reformatai spaudiniuose lenkų kalba aprobatų nefiksavo. Vienintelis atvejis žinomas iš arijonų spaudos praktikos – veikalas „O przednieyszych wiary christiańskiey artikulech“ („Apie pagrindines krikščionių tikėjimo dogmas“, Laskas, 1576) išėjo su informacija, kad leidinys spausdinamas <...> *kai kuriems broliams leidus, publikuotas Lietuvoje*

20 BARLETI, Marin. *Historia o żywóćie y zacnych sprawách Jerzego Kástryotá, ktorego pospolićie Szkánderbegiem zowá, ksiáżęćią epireńskiego*: na trzynaście ksiąg rozdzielona. [Drukowano w Brzeščiu Litewskiem], [1569], lap. [4].

21 BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. *Cenzura w dawnej Polsce*, p. 38.

22 VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*, p. 520–521.

23 BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. *Cenzura w dawnej Polsce*, p. 41–42.

24 NARBUTIENĖ, Daiva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, p. 86, 91.

ir Rusijoje. Žinoma, kad *brolių* pastabų buvo sulaukęs ir Simonas Teofilis Turnowskis dėl veikalo „Zwierciadlo nabozenstwa chrzescianskiego w Polsce“ („Krikščioniško pamaldumo Lenkijoje veidrodis“, Vilnius, 1594) pasirodymo²⁵.

Šalia LDK galiojusio teisinio reguliavimo egzistavo ir Katalikų Bažnyčios draudžiamų knygų sąrašai. Reformacijos laikotarpiu pirmiausia buvo nusitaisyta į Reformacijos plėtrą skatinančią spaudą. Populiarių autorių darbai peržengdavo vienos šalies ribas, tad draudžiamų knygų sąrašų sudarymas buvo nuolatinis Katalikų Bažnyčios uždavinys. Pirmasis suvestinis draudžiamų knygų sąrašas išleistas 1559 m. Uždrausta: 1) visa esama ir būsima Katalikų Bažnyčiai priešišku autorių kūryba, 2) konkretūs autoriniai kūriniai, nesuderinami su Katalikų Bažnyčios mokymu, 3) anoniminiai antikatalikiški veikalai, 4) Reformaciją palaikančių spaustuvinių visi darbai, 5) tam tikros Biblijos ir Naujojo Testamento knygos. Su kiekviena nauja indekso laida sąrašas sparčiai didėjo ir plėtėsi.

Vienas iš dažniausiai Lietuvoje verčiamų ir leidžiamų užsienio reformatų buvo italas Pietro Paolo Vergerio, kuris nuo 1554 m. jau buvo įtrauktas į vietinį Venecijos indeksą. D. Pociūtė-Abukevičienė nurodė, kad į 1596 m. visuotinį indeksą LDK spaustuvių produkcija nepateko, nors vėliau, nuo 1603 m., į sąrašus pradėjo patekti Simono Budno, Andriaus Volano, Andrzejaus Chrzastowskio, Marcino Czechowico ir kt. reformatų darbai, uždraustos Brastos ir Nesvyžiaus Biblijos²⁶.

AUTORYSTĖS ANONIMIŠKUMO POREIKIAI IR SITUACIJA

Teisiniai, politiniai, komerciniai ir moraliniai interesai skatino autorius, vertėjus, sudarytojus, leidėjus ir spaustuvinius knygų leidybos praktikoje rinktis tam tikras anonimiškumo formas. LDK XVI a. antrosios pusės spauda iš inkunabulų epochos paveldėjo gana laisvą autorystės ir leidybos duomenų interpretavimą. Paleotipų epochoje pamažu standartizavosi leidybos ir autorystės duomenų pateikimas. Ryškėjo poreikis leidiniuose tiksliai įvardyti autorius, vertėjus, sudarytojus, nurodyti mecenatų ar leidėjų indėlį, pagarsinti publikavimo vietą ir laiką, nurodyti spaustuvę ar spaustuvininką. Šie duomenys suguldavo į antraštinį lapą arba kolofoną, dalis – likdavo dedikacijose ir kt. knygos vietose.

25 BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. *Cenzura w dawnej Polsce*, p. 187.

26 POCIŪTĖ, Dainora. *Maištininkų katedros*, p. 390–394.

Naujoji leidybos praktika tik formavosi, todėl gana didelės bibliografinių duomenų dalies XVI a. antrosios pusės spauda stokojo. Tai buvo būdinga visai LDK spaudos produkcijai²⁷. Galima išskirti tris leidinių autorystės pateikimo lygius: 1) visiškai anoniminiai, 2) iš dalies anoniminiai, 3) ne anoniminiai. Statistiškai apskaičiuota, kad tiriamuoju atveju net 65,9 proc. (arba 116 iš 176) leidinių išėjo su autorystės ir / ar leidybos duomenų trūkumais. Užfiksuota 17 spaudinių, kurie visiškai neturi jokių autorystės ir leidybos duomenų, dalis jų net ir be leidybos metų. Nors spragos apsunkina mokslinius tyrimus, kartu ir nusako, kad nuo pašalinių akių slėptasi gana sumaniai, net taikant šių dienų metodus bei atvėrus archyvus dažnai nepavyksta patikslinti esminių autorystės ir leidybos duomenų. Didesniąją šešėlinės leidybos dalį sudarė leidiniai, turėję tik dalį viešai prieinamų leidybos ar autorystės duomenų. Ši kategorija sudėtingiausiai nagrinėjama ir paaiškinama.

1 LENTELĖ. Autorystės ir leidybos duomenų anonimiškumas XVI a. antrosios pusės LDK leidiniuose lenkų kalba

Duomenų rūšis	Leidiniuose nurodyti duomenys	Leidiniuose nenurodyti duomenys
Autorystė, sudarymas	92 (neįskaičiuojant 31 kolektyvinio darbo)	52
Vertimų autorystė	21	19 (neįskaičiuota 17 atvejų, kai nėra aišku dėl veikalo originalumo)
Leidybos / spausdinimo vieta	114	62
Leidėjas	112	64
Publikavimo data	150	26
Spaustuvė	85	91

Sudaryta remiantis kontroliniu sąrašu „XVI a. Lietuvos knygos lenkų kalba“ (2020).

Įvairios bibliografinių duomenų pateikimo ir nutylėjimo kombinacijos fiksuojamos iš dalies anoniminiuose leidiniuose. Rečiausiai slėpta publikavimo data, kuri mažai ką ir galėjo atskleisti apie kūrinį, todėl ją slėpti nelabai buvo prasmės. Gana dažnai spaudiniuose matome ir autorystės duomenis, tad au-

27 NARBUTIENĖ, Daiva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, p. 94.

torius tuo laiku jau nebebuvo Viduramžių anonimas, bet dažnai viešai matomas intelektualinio turinio kūrėjas. Leidėjo pozicija taip pat išliko stipri – nebijota įvardyti finansinio šaltinio, rėmėjo. Jų vardas gynė autorius ir spaustuvinius nuo nemalonumų. Dažniausiai siekta nutylėti spaustuves, kurių išryškinimas galėjo būti raktas į viso leidybos proceso atskleidimą (žr. 1 lentelę). Statistiniai duomenys leidžia tik nustatyti bendras tendencijas, kurias būtų lengviau paaiškinti nagrinėjant šį reiškinį mikrolygmeniu. Nesant pakankamai duomenų dažnai negalima paaiškinti autorių ir spaustuvinių apsisprendimų motyvų. Egzistuoja tikimybė, kad ne visada jie veikė apgalvotai, būta nesisteminių sprendimų, todėl labai atsargiai darytinos išvados apie kintančią leidybos praktiką.

Vertinant tik tuos duomenis, kuriuos pavyko surinkti apie išlikusių knygų autorystę ir jų kūrėjus, išanalizavus LDK spaudos lenkų kalba autorių kontingentą galima išvelgti keletą esminių tendencijų. Didžioji dalis autorių buvo gyvieji kūrėjai (58 asmenų, 117 knygų), mažesnioji dalis – palikimo autoriai (11 asmenų, 15 knygų). Taigi daugeliu atvejų autoriai ir leidėjai turėjo įvertinti asmeninę atsakomybę. Visiškas anonimiškumas būdingas 21 autoriaus kūrybai (35 knygos), 43 autoriai buvo vieši (70 knygų), dar 5 autorių knygos leistos nenuosekliai slepiant autorystę (7 anoniminės knygos, 18 ne anoniminių knygų). Taigi daugiau nei pusė autorių skaitytojų auditorijai išliko visiškai nežinomi, o dalis slėpė duomenis nenuosekliai prisitaikydami prie konkrečios situacijos. Autorystę labiausiai slėpė LDK (9 autoriai, 17 knygų) ir Lenkijoje (7 autoriai, 10 knygų) gyvenę autoriai. Mažesne apimtimi autorystę slėpta Italijos (2 autoriai, 5 knygos), Ispanijos, Nyderlandų ir senovės žydų (po 1 autorių, po 1 knygą) autorių, kurių populiarinimu rūpinosi Lietuvos vertėjai. Natūralu, kad esminės LDK leidėjų baimės kilo bendradarbiaujant su vietiniais ir Lenkijos autoriais. Pastariesiems už išsakomas idėjas niekas negrėsė Lietuvoje, bet LDK ir Lenkijos knygų rinkos sąveikavo, buvo bendros teisinės sąlygos, tad, autorystės požiūriu, saugiausia buvo išlikti nepastebėtiems.

Autorystės formos buvo kelios: autorinis veikalas, sudarytas darbas ir vertimas. Išskiriamos trys autorystės nutylėjimo strategijos: 1) akrostichas, 2) slapyvardis ir 3) visiškas anonimiškumas. Žinoma, kad vienintelis Stanislovas Laurencijus savo vardą užkodavo anoniminės knygelės „Lament nieszcześniego Hrehorá Oścická“ („Nelaimingojo Grigaliaus Astiko rauda“, Vilnius, 1580) akrostiche. Ši autorystės kodavimo forma tuo metu buvo populiari Lenkijoje, naudota ir Lietuvoje²⁸. Slapyvardžius naudojo 11 (iš 27 anoniminių) autorių ir

28 LEMEŠKIN, Ilja. „Pirkit mane ir skaitykit“. Pirmieji spausdinti LDK akrostichai: Anatolijaus Nepokupno atminimui. *Acta linguistica Lithuanica*, 2017, [t.] 77, p. 9–52.

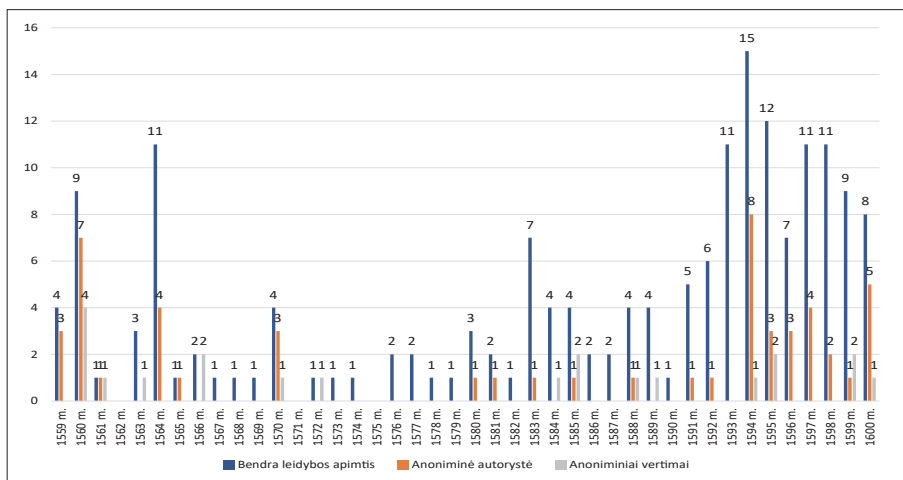
3 (iš 20 anoniminių) vertėjų (žr. 2 lentelę). Slapyvardžius labiau mėgo Lietuvoje gyvenę kūrėjai. Užsieniečių autorystė dažniausiai slėpta leidiniuose jos visiškai nenurodant. Žvelgiant į LDK kūrėjų aktyvumą renkantis slapyvardžio kelia, regimas tam tikras noras visuomenę informuoti apie gyvo žmogaus asmeninę nuomonę. Slapyvardžio pasirinkimas dažnai buvo vienetinis, bet kai kada jis tapo ir gerai matomu autoriaus, apie kurio tikrąją tapatybę visuomenė nežinojo, savotišku prekės ženklu. Šia linkme aktyviai veikė Vilniaus jėzuitai.

Negalime teigti, kad autorystė slėpta vien dėl baimės ar panašių priežasčių, nes turime 14 palikimo autorių darbų, kuriems niekas tiesiogiai nebegrėšė, bet iš jų Fulvio Androzzi, Anzelmo Polako, Juozapo Flavijaus knygos išėjo be autorystės duomenų. Tarp jų patenka ir populiariojo humanisto Erazmo Roterdamiečio darbai. Nors užsienyje Erazmo Roterdamiečio vardas buvo gerai žinomas, vis dėlto gana anksti į draudžiamų knygų sąrašus patekęs jis kėlė tam tikrų nepatogumų tiek leidėjams, tiek ir skaitytojams²⁹. Katalikų Bažnyčios cenzūra reikalavo, kad autorystės duomenys būtų pateikti su priedašu – „pasmerkto autoriaus“³⁰. Walento Kownackio lėšomis 1585 m. Jono Karcano spaustuvėje išspausdintas didelės apimties humanisto darbų tridalis konvoliutas pasirodė visiškai be autorystės duomenų, nenurodant nei autoriaus, nei vertėjo Wojciecho Nowomiejskio. Šiuo atveju Erazmo Roterdamiečio kūrybos anonimiškumas sąlyginis, kadangi jo darbai jau tuo metu buvo gerai pažįstami, tad nuslėpti autorystę iš esmės buvo neįmanoma, bet autorystę nutylėti atrodė apdairu.

Autorystės duomenys santykinai aktyviausiai slėpti 1559–1561, 1564, 1565, 1570, 1594, 1596, 1597, 1600 metais (žr. 1 pav.). Tiksliau žinoma, kad iš viso nebuvo nurodyta 52 leidinių autorystė. Be šių leidinių, apgraibomis dar galima įvardyti 7 knygas ir brošiūras, kurios galėjo turėti sudarytojus ar autorius, bet jų niekas iki šios dienos nenustatė. Tikrųjų autorių slėpimas žymi ryškią tendenciją, kad LDK XVI a. antrojoje pusėje beveik kas antras leidinys išėjo be autorystės duomenų. Visiškai nežinome individualių priežasčių, kodėl vienuose leidiniuose autorystė buvo išryškinta, o kituose slėpta. Taip pat nežinome, kaip gyvieji autoriai reagavo į su anonimiškumo žyme Lietuvoje perleidžiamus jų darbus, koks buvo jų tikrasis viešumo interesas. Analizuojant istorinius ir bibliografinius duomenis galima tik numanyti šias leidybinės elgsenos priežastis. Jas reikėtų skaidyti į keletą grupių: 1) komerciniai interesai, 2) teisinės aplinkybės ir baimė, 3) tradicija ir iš Viduramžių išlikęs kuklumas.

29 POCIŪTĖ, Dainora. *Maištininkų katedros*, p. 390, 393.

30 ALIŠAUSKAS, Vytautas. *Sakymas ir rašymas: kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius: Aidai, 2009, p. 186.

1 PAV. Autorystės duomenų anonimiškumas XVI a. antrosios pusės LDK leidiniuose lenkų kalba

Sudaryta remiantis kontroliniu sąrašu „XVI a. Lietuvos knygos lenkų kalba“ (2020).

Pirmasis anoniminės spaudos suaktyvėjimas LDK siejamas su 1559–1561 m. Radvilų spaustuvės Lietuvos Brastoje spaudos produkcija. Tuo laiku išėjo anoniminiai Reformacijos autoritetų italo Pietro Paolo Vergerio (4) ir lenko Simono Zacyszio (2) veikalai. Stanislovo Murmelijaus tvarkoma spaustuvė sąmoningai vengė sąsajų su šiais autoriais, kurių, kaip žinome, pirmasis buvo seniai patekęs į Katalikų Bažnyčios rengiamus draudžiamų knygų sąrašus. Lietuvos Brastoje 1560–1561 m. pasirodė piratiniai Bartłomiejaus Groickio ir Jano Palczowskio darbai taip pat išėjo beveik anonimiškai, tik vienintelė B. Groickio knyga „Porządek sądow y spraw mieyskich prawa maydeburskiego“ („Magdeburgo teisės privilegijos teismams ir miestams“, 1560) turėjo nurodytus autoriaus inicialus perspausdintoje dedikacijoje (plačiau apie piratavimo reiškinį kitoje straipsnio dalyje).

Lietuvos Brastos ir Nesvyžiaus spaustuvėse 1564–1565 m. išėję spaudiniai papildė anonimiųjų spaudinių grupę. Tuo laiku išsiskleidė publicistinė, satyrinė, polemikinė ir religinė literatūra. Išryškėjo reformatų Kiprijono Baziliko ir Gžegožo Pavelo iš Bžezinų (Grzegorz Paweł z Brzezin) figūros. Evangeliko reformato K. Baziliko darbai tada ir ateityje leisti tik anonimiškai. Kontroversiškai vertinamo Lenkijoje tuo metu gyvenusio Gžegožo Pavelo iš Bžezinų polemieniai darbai, spausdinti Nesvyžiuje ir Lietuvos Brastoje, vieni išėdavo su išviešinta autoryste (3), o kiti be jos (2). Matoma tendencija, kad tos Gžegožo Pavelo iš

Bžezinų knygos, kurios turėjo nurodytą autorystę, pasirodydavo be leidybos duomenų, o tos, kurios autorystės neturėjo – išeidavo su leidybos duomenimis. Vienu atveju informacijos kelias vedė į spaustuves, kitu – pas autorių.

Autorystės klausimas buvo jautrus valstybines pareigas einantiems kūrėjams, kadangi viešai ištarta polemikinė mintis galėjo būti suprasta kaip grupės asmenų, sluoksnio ar net institucijos nuomonė. Pirmasis poziciją švietimo ir teisiniais klausimais anonimiškai išsakė Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas knygelėje „Rozmowa Polaká z Litwinem“ („Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, apie 1565 m.), spausdintoje Lietuvos Brastoje. D. Antanavičius atkreipė dėmesį, kad valstybines pareigas ėjęs Elijas Pilgrimovijus po to, kai 1583 m. tapo LDK raštininku, savo vardu nieko nebepaskelbė. Jis slapyvardį Cnotliwy Litwin ir polemikinę knygelę, šaltinių rinkinį „Cnotliwy Litwin ku wiadomości bráćiey swey narodu litewskiego podáie...“ („Gerasis (Dorasis) lietuvis supažindina savo lietuvių tautos brolius...“, 1592) priskiria minėtajam autoriui³¹. Atvirai kalbėti apie LDK teises į Livoniją buvo pavojinga, nes tai buvo tiesiogiai susiję su Lenkijos Karalystės interesais, sudarytais susitarimais dėl bendro valdymo. Iš vinječių spėjama, kad knyga spausdinta pas J. Karcaną Vilniuje. Vėliau pas J. Morkūną Vilniuje E. Pilgrimovijus atspausdino dar kelias politinio turinio poezijos knygeles. Slapyvardžiu E. P. Philalethes Lithuaniae pasirašant išėjo knygelė „Dialog sláchćicá litewskiego prawdziwy woyny inflantskiey, Krolá Jego M. Stephána, świętey y drogiey pámięci Páná nášzego, z Księdzem Moskiewskim“ („Teisingas lietuvių bajoro pokalbis apie jo malonybės šviesaus ir brangaus atminimo karaliaus Stepono, mūsų valdovo, karą su Maskvos kunigaikščiu...“, 1594)³², kuria vėl buvo apdainuotos kovos dėl Livonijos. Po kurio laiko išėjo nepasirašyta patriotinio turinio dvikalbė poema-dialogas „Philopatris ad senatum populumque Lituanum“ („Tėvynės mylėtojas Lietuvos senatui ir tautai“, 1597), kurioje lotynų ir lenkų kalbomis keliama LDK valstybingumo klausimai, paminint ir Livonijos valdymą³³. E. Pilgrimovijus atstovavo patriotiškai nusiteikusiems LDK bajorams, bet politiškai jautrių klausimų kėlimas galėjo atnešti nemalonumų šių idėjų autoriui, tad nutolti šešėlyje buvo apdairu.

Po palyginti neproduktyvaus 1566–1569 m. leidybos laikotarpio 1570 m. Lietuvos Brastoje K. Baziliko spaustuveje išėjo 3 knygos. Tuo metu K. Bazilikas

31 Tradiciškai autorystė buvo priskiriama Krizostomui Volodkevičiui.

32 ANTANAVIČIUS, Darius. „Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai. Iš *Istorijos šaltinių tyrimai*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, t. 3, p. 112–116, 125–126.

33 ULČINAITĖ, Eugenija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI–XVII amžiaus dvikalbis tekstas: adresatas ir kalbinė raiška. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2006, kn. 21, p. 64–70.

Autorystės tipas	Asmenys (slapyvardžiai ir leidinių skaičius)
Autoriai	Fulvio Androzzi (1), Anzelm Polak (1), Cyprian Bazylik (3), Marcin Broniewski (slap. <i>Chrystophor Philaleth</i> ; 1), Andrzej Chrzęstowski (1), Desiderius Erasmus (1), Bartłomiej Groicki (slap. <i>B.G.R.</i> ; 3), Grzegorz Paweł z Brzezina (2), Josephus Flavius (1), Jan Kochanowski (1), Gaweł Kościelski (slap. <i>G. K.</i> ; 1), Marcin Łaszcz (slap. <i>Książdz Mikołái Issiory, Książdz Marcin Tworzydłá, Książdz Marcin Tworzydło, Szczesny Zebrowski</i> (tikriausiai); 5), Stanislaus Laurencii (1), Luis de Granada (1), Stanisław Niegoszewski arba Krzysztof Dzierżek (slap. <i>Christophinus Daminaeus Peregrinus Polonus</i> ; 1), Jan Palczowski (2), Eljas Pilgrimovijus (slap. <i>E.P. Philalethes Lithuaniae</i> ir <i>Cnotliwy Litwin</i> (?); 3?), Hipacy Pocię (1), Augustinas Rotundas (slap. <i>AW</i> ; 1), Piotr Skarga (1), Marcin Śmiglecki (slap. <i>Theophil Kosmopolski</i> ; 1), Hieronim Stefanowski (slap. <i>X. Marcin Michayłowicz Zagiel</i> ; 3), Szymon Teofil Turnowski (slap. <i>X. Symon Theophil</i> ; 1), Pietro Paolo Vergerio (4), Krizostomas Volodkevičius (slap. <i>Cnotliwy Litwin</i> (?); 1), Szymon Zacyusz (slap. <i>Książdz Simon z Prossowic, Simon z Prossowic</i> ; 2)
Sudarytojai	Stanisław Sudrowski (4)
Vertėjai	Cyprian Bazylik (1), Simonas Budnas (3), Jan Palczowski (2), Andrius Rimša (1), Piotr Skarga (1), Tomasz Sokołowicz (slap. <i>Tomasz Falcónius</i> ; 2), Krzysztof Trecy (1), Lenart z Urzędowa (1), Stanisław Warszewicki (slap. <i>Ieden Kapłan Societatis Jesu</i> ; 1), Szymon Wysocki (slap. <i>Ieden Kápłán Societatis Iesu</i> ; 2), Wojciech Nowomiejski (1); kolektyvas – Franciszek Lismanin, Jakub Lubelczyk, Jan Łaski, Grzegorz Orszak, Franciszek Stankar, Piotr Satorius, Jerzy Szoman, Jan Thenaud, Szymon Zacyusz (2)

Sudaryta remiantis kontroliniu sąrašu „XVI a. Lietuvos knygų lenkų kalba“ (2020).

jau turėjo minėtą valdovo privilegiją, kurioje buvo išsakytas pageidavimas dėl leidinių turinio atrankos. Kadangi K. Bazilikas valdovo nuomonės nepaisė spausdindamas Reformacijos rėmėjų raštus, ir toliau šios spaustuovės leidiniuose autorius teko slėpti.

Vienas iš produktyviausių poleminės literatūros autorių buvo Vilniaus kalvinistas Andrzejus Chrzęstowski. 1583–1585, 1592 ir 1594 m. publikuotos

5 jo knygos. Autorius savo knygas spausdinto Vilniuje pas Jokūbą Morkūną ir J. Karcaną. Tik pirmoji šio autoriaus poleminė knygelė „Perla z Abákuká Proroká świętego wyięta“ („Lobis iš pranašo Habakuko knygos“, 1583) išėjo anonimiškai J. Karcano spaustuvėje. Vėlesnės – išviešinant visus autorystės ir spaudos duomenis. Tai retas poleminės literatūros viešumo atvejis, liudijantis apie autoriaus pozicijos tvirtumą, jo užnugarį, kuriuo pasitikėjo jis pats ir komercinės spaudos įmonės. Nors poleminė literatūra dažniausiai ėjo anonimiškai, vis dėlto šis atvejis liudija, kad vien poleminės literatūros turinys nebuvo lemiamas priežastis slėptis. Minėta, kad šio autoriaus darbai vėliau pateko į Katalikų Bažnyčios draudžiamų knygų sąrašus, tad autorystės duomenų atskleidimas nebuvo itin apdairus.

Poleminės literatūros suaktyvėjimas 1594–1597 m. siejamas su daug politinių diskusijų sukėlusia Brastos unija, kuriai priešinosi dalis stačiatikių. Aktyvų propagandinį darbą dirbo Vilniaus jėzuitai. Minėta, kad valdovai nepageidavo, kad visuomenės grupės aštrioje poleminėje literatūroje diskutuotų ir keltų neramumus. Panašios nuomonės buvo ir jėzuitų vadovybė Romoje, nepalaikiusi Vilniaus jėzuitų poleminės literatūros leidybos. Neatsitiktinai jėzuitas Martynas Laščius (Marcin Łaszcz), pasislėpęs po įvairiais slapyvardžiais, 1594–1596 m. Vilniuje išleido 6 polemines knygas (1 spėjama) (žr. 2 lentelę). Nė viename iš šių leidinių jėzuitų spaustuvės vardas nefigūravo, atsakomybę visiškai nutylint arba ją atiduodant atskiriems su Akademijos spaustuve vėliau susietiems spaustuvininkams. Kitas poleminės literatūros rengėjas buvo jėzuitas Martynas Smigleckis (Marcin Śmiglecki). Nors visi jo 7 darbai spausdinti Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvėje, dažniausiai nesislepiant, bet vieną kartą jam pasivadinus Theophilio Kosmopolskio slapyvardžiu knygelė „Absurda synodu toruńskiego“ („Torunės sinodo beprasmybės“, 1595) išėjo be leidybos duomenų, vien tik su publikavimo data. Šiuo atveju pasirinktas beveik maksimalus anonimiškumo lygis, nors visais kitais atvejais M. Smigleckis po savo darbais kruopščiai pasirašydavo. Po slapyvardžiu slėpėsi ir kitas jėzuitas Hieronimas Stefanowski, 1599–1600 m. išleidęs tris polemines knygeles. Jo leidiniuose 1600 m. nutylėti ir spaustuvės duomenys.

Darbų rinkinių ar Šventojo Rašto sudarymas ir vertimas visada buvo problemiški autorystės požiūriu. Dėl asmeninių priežasčių sudarytojai ir vertėjai dažnai nesiekė atsiskleisti skaitytojams. Pavyzdžiui, 1584 m. iš arijonizmo į katalikybę atsivertęs Kasparas Vilkovskis (Kasper Wilkowski) ir tuometis Krokuvos jėzuitų namų vyresnysis P. Skarga išvertė ir Vilniuje išleido Anglijos jėzuito Edmundo Campiono kankinystės istorijas. P. Skargos vertime vertėjas nepasirašė, bet spaustuvė nurodyta, o K. Vilkovskis leidimo vietos ir spaustu-

vės nenurodė, bet po vertimu pasirašė. Gita Drungilienė atkreipia dėmesį, kad P. Skargos vertimas buvo skirtas akademinėi bendruomenei, o K. Vilkovskio – kaip konvertito išpažintis atlikta laisvu stiliumi ir skirta platesnei auditorijai³⁴. Taigi, du labai panašūs atvejai ir visiškai skirtingi duomenų valdymo pavyzdžiai liudija, kad valdant autorystės ir spaudos duomenis būta įvairių sprendimų.

Katalikų Bažnyčia persekiojo neapčiuotus Šventojo Rašto vertimus. Be vertėjų autorystės išėjo visos Šventojo Rašto ir jo dalių knygos (14), išskyrus vieną Simono Budno versta „Nowy Testáment“ („Naujasis Testamentas“, Laskas, 1574), kurio autorystė numanoma iš dedikacijos. Katekizmų autorystė dažnesnė. Vilniaus distrikto superintendentas Stanislovas Sudrovskis (Stanisław Sudrowski) sudarė du evangelikų reformatų katekizmus „Kathechism“ (pirma laida 1581 m.) ir „Nauka y utwierdzenie“ („Pamokymas“, Vilnius, 1598), bet tik antrąjį jis pasirašė. Merkelio Petkevičiaus katekizmas „Polski z litewskim Katechism“ („Katekizmas lenkų ir lietuvių kalbomis“, Vilnius, 1598) išėjo su autorystės žyme. S. Sudrovskio apeigynas „Forma, albo Porządek spráwowania swiatości Páńskich“ („Forma, arba Viešpaties pamaldų aukojimo eiga“, Vilnius, 1598) taip pat išėjo be autorystės ir spaudos duomenų. Maldynai, nors jų ir nedaug buvo parengta, taip pat neturėjo autorystės duomenų. Italų jėzuito Fulvio Androzzi maldynas „Skárbnicá duchowna“ („Dvasinis lobynas“, Vilnius, 1600), verstas Simono Visockio (Szymon Wysocki) ir spausdintas Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvėje, išėjo be autorystės ir publikavimo duomenų. Šis F. Androzzi veikalų vertimas į liaudišką lenkų kalbą buvo skirtas stačiatikiams³⁵. Tai bene vienintelis atvejis, kai adaptuojant kalbą autorystė slėpta siekiant išplėsti knygos auditoriją religinių konkurentų stovykloje.

LEIDYBOS IR SPAUSDINIMO ANONIMIŠKUMAS, PIRATAVIMAS IR KONTRAFAKCIJA

Autoriai turėjo daugiau galimybių išvengti viešumo slėpdamiesi po slapyvardžiais ar išlikdami visiškai nežinomi. Spaustuvės kur kas labiau rizikavo pažeisti įstatymą, spaustuvininkams grėsė ir reputacinė žala. Daugelis LDK dirbusių spaustuvininkų buvo ankstesni Krokuvos spaustuvių darbuotojai, ku-

34 DRUNGILIENĖ, Gita. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškoji bibliografija: recepcija, sklaida ir šventųjų kulto bruožai XIV a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*: daktaro disertacija. Vilnius, 2016. LNB RKRS, f. 132, b. 7847, p. 103–104.

35 KORZO, Margarita A. Druki jezuickie w kręgach prawosławnych: dwa przykłady z XVII-wiecznej Rzeczypospolitej. *Biblioteka*, 2018, nr. 22, p. 65–72. DOI: 10.14746/b.2018.22.4.

rie Reformacijos sąlygomis dar iki atvykdami į Lietuvą buvo išmokę savo amato gudrybių. Lietuvoje puikiai apie tai žinojo Mikalojus Radvila Juodasis, kurio darbų leidybos anonimiškumą užtikrino Krokuvos spaustuvininkai³⁶. Vėliau išryškėjo, kad ne vien LDK spaustuvininkai, bet ir Lenkijos Karalystės kolegos klastoto duomenis, nurodydami Lietuvos leidybos centrus³⁷. Fiksuojama pavienių atvejų, kai Vokietijoje pasirodžiusi reformatų spauda oficialiai nukreipė cenzūros dėmesį į Vilnių³⁸. Reformacijos sąlygomis spaustuvių pasitelkiamos anonimiškumo technikos buvo žinomos ir ne kartą išbandytos.

Ištyrus antrojo Lietuvos Brastos spaustuvininko Stanislovo Murmelijaus spaudos produkciją atsiskleidžia tam tikri jo elgesio modelio dėsniniai. Daugeliu atvejų 1559–1565 m. Lietuvos Brastos leidiniuose publikavimo duomenų nesama: nei vietovės, nei leidėjo, nei spaustuvininko (16). S. Murmelijus kaip spaustuvininkas leidiniuose pasirodė triskart 1559 m. Visi šie leidiniai yra išleisti spaustuvės savininko LDK didžiojo kanclerio Mikalojaus Radvilos Juodojo lėšomis. Nesant spaudiniuose M. Radvilos Juodojo vardo S. Murmelijus nerizikavo.

Išskirtinę anoniminės spaudos dalį sudaro S. Murmelijaus piratiniai leidiniai. Lietuvos Brastoje 1560–1561 m. perspausdintos Krokuvoje leistų Bartłomiejaus Groickio (4) ir Jano Palczowskio (2) teisinės tematikos knygos. Yra žinoma, kad spaustuvininkas 1559 m. lankėsi Krokuvoje užsitikrindamas miestiečio teises³⁹. Tikriausiai šios kelionės metu naujasis Lietuvos Brastos spaustuvininkas turėjo progos susipažinti su knygų naujienomis.

B. Groickis specializavosi miestų teisėje, rašė originalius darbus, taip pat aktyviai iš lotynų į lenkų kalbą vertė aktualius teisinius tekstus. Šis autorius dirbo su Krokuvos spaustuvininku Łazaru Andrysowicziumi. Šioje spaustuvėje pasirodžiusius leidinius S. Murmelijus 1560 m. nelegaliai ir perspausdino: „Artykuły prawa maydeburskiego“ („Magdeburgo teisės pagrindai“, 1558–1559 laidos), „Porządek sądow y spraw mieyskich prawa maydeburskiego“

36 POCIŪTĖ, Dainora. *Maištininkų katedros*, p. 382–383.

37 Martyno Liuterio paskaitų rinkinio „Kommentharz, albo Wykład na Proroczthwo Hozeasza Proroka...“ („Kommentaras, arba Pranašo Ozėjo pranašysčių aiškinimas...“, 1559) publikavimo vieta nurodyta Lietuvos Brasta, bet jis buvo išspausdintas Krokuvoje Maciejaus Wirzbiętos spaustuvėje. Daugiau žr.: KOCOT, Anna. *Artyści "czarnej sztuki"*: typografia druków Floriana Unglera i Macieja Wirzbięty. Kraków: Biblioteka Jagiellońska: Księgarnia Akademicka, 2015, p. 230, 331–332.

38 NARBUTIENĖ, Daiva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 94.

39 KOWALSKI, Waldemar. Krakowski drukarz Stanisław Murmelius i jego księgozbiór (1571). *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, 2018, t. 62, p. 9. DOI: 10.12775/OiRwP.2018.01.

Spaustuvė, miestas	Spaustuvininkas, veiklos metai	Anoniminė dalis (išlikusi spaudos visuma)
Radvilų spaustuvė, Lietuvos Brasta	Stanislovas Murelijus, 1558–1565	19 (22, neįskaičiuojant kitų spaustuvininkų baigtų darbų)
	Kiprijonas Bazilikas, 1566–1570	5 (7)
Motiejaus Kavečinskio ir įpėdinių spaustuvė, Nesvyžius	Danielius Lenčickis, 1562–1570	1 (10)
Jono Kiškos spaustuvė, Laskas	Danielius Lenčickis, 1574	1 (1)
	Feliksas Bolemovskis, 1583?–1589	2 (2)
Mikalojaus Radvilos Našlaitėlio spaustuvė, Vilnius	Danielius Lenčickis, 1576–1577	2 (2)
	Jonas Slenckis, 1579–1580	1 (1)
	Martynas iš Kazimiero, 1581–1582	1 (2)
	Nežinoma, 1583–1586	3 (4)
Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	Danielius Lenčickis, 1592–1594	8 (9)
	Kristupas Volbramčikas, 1594	1 (2)
	Nežinoma, 1595–1600	8 (13)

Nurodomos tik tos spaustuvės ir spaustuvininkai, kurie slėpė spaudos duomenis.

(„Magdeburgo teisės teismų vykdymo ir miesto reikalų sprendimo tvarka“, 1559), „Posthępek wybran iest z Praw Cesarskich, ktory Carolus V. Cesarz kazał wydać po wszytkich swoich państwiech“ („Ištrauka iš imperatoriaus Karolio V paskelbtų įsakų apie bausmes...“, 1559) ir „Ustawa placey u sądow w prawie maydeburskim“ („Įstatymas dėl tarifų už teisinius procesus pagal Magdeburgo teisę“, 1558–1559). S. Murelijus siekė kuo labiau nuslėpti savo nelegalią veiklą, todėl perspausdino ne vien tekstus, bet ir knygoje buvusias dedikacijas rėmėjams. Lyginant L. Andrysowicziaus darbus ir S. Murelijaus perspaudus, matyti, kad pastarasis naudojo gana išraiškingus knygų papuošimus,

todėl kai kurie leidiniai vizualiai atrodė geriau nei L. Andrysowicziaus spaudiniai. Žinoma, S. Murmelijus buvo apdairus ir kelis kartus tą pačių vinječių ir frontispisų spaudiniuose nenaudojo, nes tai galėjo padėti nustatyti piratine veikla užsiimančią spaustuotę.

Nėra iki galo aišku, ar Žygimanto Augusto dvariškio J. Palczowskio teisinio turinio knygos „Ustawy prawa polskiego napotrzebneysze“ („Reikalingiausi lenkų teisės įstatymai“, 1560) ir „Ustawy prawa polskiego dla pamięci krotko wypisane“ („Trumpai išdėstyti atsimitini lenkų teisės įstatymai“, 1561) buvo išspausdintos pažeidžiant kurio nors spaustuvinininko teises. Šie leidiniai išėjo pamečiui be autorystės ir spaudos duomenų. Tikrieji darbų autoriai ir leidėjai išryškėjo tik XIX a. pabaigoje. Aišku tik viena: nei B. Groickio, nei J. Palczowskio knygos paklausos Lietuvoje neturėjo, tai visiškai komerciniai S. Murmelijaus sumanymai. Jų platinti M. Radvila Juodasis nesiėmė, jam tai ir nerūpėjo, nes jos nebuvo Reformacijos plėtrai skirta literatūra.

Analizuojant S. Murmelijaus elgseną pastebima viena išimtis. Tai žymioji 1563 m. Brastos Biblija, kurios kolofone buvo nurodyta spaudos vieta, leidėjas ir metai, bet be spaustuvinininko S. Murmelijaus vardo. Tikėtina, kad jau tuo metu S. Murmelijus galvojo apie savo karjeros pabaigą Lietuvos Brastoje. Spaustuvinininkas 1565 m. paskolos sutartyje su Liublino pirkliau Jakubu Kanopnica buvo vadinamas Lietuvos Brastos spaustuvinininku. Pirkliai tuo laiku užsiėmė ir knygų platinimu, tad minėtasis J. Kanopnica galėjo būti prekybinis kontaktas platinant leidinius Lenkijos rinkoje. S. Murmelijui paskolos reikėjo įsikurti pas Gniezno arkivyskupą Jakubą Uchańską Lovičiuje (Lenkija). Ten jis apie metus spausdino jėzuitų leidinius, bet ši veikla sekėsi nekaip. Spaustuvinininkas prarado arkivyskupo globą, teko ieškoti tarnybos pas žinomą Krokuvos spaustuvinininką, galbūt ir giminaitį Mikalojų Szarffenbergerį⁴⁰. Taigi S. Murmelijaus spaudos duomenų valdymo strategija jam leido išvengti atsakomybės dėl piratavimo ir atvėrė kelius į Kontrreformacijos šalininkų stovyklą, nors jis nebuvo šio judėjimo gerbėjas.

Po S. Murmelijaus išvykimo Radvilų spaustuovėje darbus apie 1566 m. perėmė K. Bazilikas, bet ir jis visų jų neužbaigė. Šveicarų reformato Heinricho Bullingerio teologijos knygą „Krotkie opisanie wiary świętey krześcianańskiey“ („Krikščionių tikėjimo trumpas išdėstymas“), pradėtą spausdinti 1565 m. Lietuvos Brastoje, 1573 m. užbaigė Krokuvos spaustuvinininkas Maciejus Wirzbięta. Radvilų spaustuovės vardas neminimas⁴¹. K. Bazilikas anoniminiu

40 Ten pat, p. 5–10.

41 *Polonia typographica saeculi sedecimi: zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia*. D. 11, *Maciej i Paweł Wirzbiętowie, Kraków, 1555/7–1609*: tablice 521–570. Wrocław: Ossolineum, 1981, p. 13, 56.

spaustuviniuku išliko iki 1569 m., kai jam valdovas Žygimantas Augustas suteikė privilegiją. Minėta, kad privilegijoje valdovas nepageidavo, jog K. Bazilikas spausdintų reformatų knygas, todėl jis ir toliau buvo linkęs savo spaustuvės vardo neviešinti. Spaustuvininkas, susiradęs tarnybą pas Lenkijos Karalystės Seradzo vaivadą Olbrachtą Łaskį, iš Lietuvos Brastos išvyko.

M. Radvilos Juodojo valdose Nesvyžiuje 1561–1562 m. vietininko Motiejaus Kavečinskio ir didiko Eustachijaus Valavičiaus pastangomis buvo atidaryta antroji evangelikų reformatų spaustuvė⁴². Iš Pinčuvo (Lenkija) į Nesvyžių 1562 m. atvyko spaustuvininkas Danielius Lenčickis (Daniel z Łęczycy). Manoma, kad Danielius spaustuvininko amato išmoko Krokuvoje⁴³. Jis už arijoniškų raštų spausdinimą 1559 m. buvo įspėtas, žadėjo pasitaisyti⁴⁴. Dirbo viešai beveik nesislapstydamas ir savo duomenų neslėpdamas. Vienintelį kartą 1564 m. išleido Gžegožo Pavelo iš Bžezinų mažą knygelę (vos 10 lap.) „Prawdziwey nauki krześcianskiey y iey przeciwney fałszywey antykrystowey krotkie opisanie“ („Teisingo krikščioniško mokymo ir jam priešingo melagingo antikristiško trumpas aprašymas“), kurioje pasitenkino tik autoriaus duomenų įvardijimu.

Arijonų, kurie Lietuvoje vadinosi Lietuvos broliais, globėjas, Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaro raikytojas, vienas turtingiausių šalies didikų Jonas Kiška iš Vengruvo (Lenkijos Karalystė) į Laską perkėlė savo spaustuvę. Šioje įmonėje dirbo iš Zaslavo atvykęs D. Lenčickis (1573–1574), J. Karcanas (1575?–1580) ir Feliksas Bolewowski (1583?–1589). D. Lenčickis spaudos duomenis slėpė. J. Karcanas buvo sąžiningas: nurodydavo ne vien savo vardą, bet ir kūrinių autorystes. F. Bolewowski taip pat visus duomenis slėpė, tad net nežinome, ar jis spaustuvėje dirbo nuo 1583 m. Taigi, J. Kiškos įmonėje dirbę spaustuvininkai laikėsi gana skirtingos viešumo strategijos, nors visi jie buvo siejami su arijonais, kurie katalikų ir reformatų buvo persekiojami.

Mikalojaus Radvilos Našlaitėlio spaustuvėje Vilniuje dirbo D. Lenčickis (1576–1578, 1580), Jonas Slenckis (1579–1580), Martynas iš Kazimiero (1581–1582) ir dar mažiausiai vienas nežinomas spaustuvininkas (1583–1586). Spaustuvės veikla rūpinosi Vilniaus jėzuitai. D. Lenčickis elgėsi preciziškai, leidiniuose nurodydavo įmonės savininko, savo ir spausdinamų knygų autorių

42 NARBUTIENĖ, Daiva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, p. 64–65.

43 PETRAUSKIENĖ, Irena. Łęczycycki, Lancicius, Łęczycius, Lenčickis Daniel, Danielius. Iš *Lietuvos knygų veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book: biografijų žodynas*. [Vilnius], [2004]. 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM).

44 NARBUTIENĖ, Daiva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, p. 86.

vardus. Įpėdiniai irgi laikėsi suformuotos praktikos. Vienintelį kartą 1581 m. Stepono Batoro įsaką atspaudė be leidybos duomenų, bet teisiniai dokumentai tuo laiku dažnai išeidavo be spaudos duomenų. Tokios praktikos laikėsi ir Mamoničių spaustuvė, tad čia nebuvo sisteminė išimtis. Visai kitas spaustuvės veiklos etapas buvo 1584–1585 m., kai to meto visuomenė apie spaustuvės darbus galėjo spręsti tik iš autorių, kurių ji ir toliau sistemingai neslėpė, vardų.

Po 1586 m. įvykusio M. K. Radvilos Našlaitėlio spaustuvės perdavimo Vilniaus jėzuitų akademijai spaudos darbai buvo sustoję iki 1590 m. Neturėta aiškios strategijos, ką su dovanotu turtu jėzuitai yra pajėgūs atlikti. Jėzuitų ordino generolas Klaudijus Akvaviva 1593–1597 m. akylai domėjosi Akademijos spaustuvės veikla, reikalaudamas jėzuitų atsisakyti spaustuvės ir ją perduoti patikimiems pasauliečiams arba surasti lėšų spausdinti nemokamai platinamus leidinius. Vilniaus jėzuitai nesutiko su siūlymu, bet tęsiantis diskusijoms ieškota komercinių spaustuvės veiklos galimybių, tenkinant ir jėzuitų poreikius, ir leidžiant spaustuvininkams užsidirbti. Uždarbio klausimas buvo jautrus. Akademijos spaustuvėje apie pusę leidinių išeidavo visiškai anonimiškai, nenurodant net ir su ja siejamų spaustuvininkų⁴⁵. Stabilesnis Akademijos spaustuvės darbas prasidėjo tik 1592 m. į spaustuvę grįžus D. Lenčickiui. Spaustuvininkas vienus spaudinius spausdino savo vardu, kitus – Akademijos spaustuvės, o vienas išėjo ir be spaudos duomenų, nurodant tik privatų leidėją. Spaustuvėje 1594 m. įsidarbinus Kristupui Volbramčikui (Krzysztof Wolbramczyk), dalis leidinių taip pat ėjo jo vardu, o dalis – Akademijos. Gali būti, kad keletą 1594 m. Akademijos spaustuvėje išspausdinti spaudinių D. Lenčickis pradėjo spausdinti, o K. Volbramčikas užbaigė arba atvirkščiai.

Akademijos spaustuvėje 1595–1600 m. leisti daugiausia poleminio turinio spaudiniai be leidybos duomenų. Su spaustuvės įranga 1596 m. spaustuvėje dirbo Stanislovas Golda ir Kristupas Patras. Pirmasis atsiribojo nuo Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvės, o antrasis ją akcentavo. Nors nuo 1597 m. Akademijos spaustuvė turėjo savo darbą organizuoti pagal vidines taisykles, vis dėlto jų nesilaikyta⁴⁶. Susitelkta į poleminės literatūros leidybą, todėl nebema-tome spaustuvininkų pavardžių ir pačią akademiją taip pat dažnai linkstama nutylėti. Spaustuvės darbe 1597–1600 m. atsiranda kelios naujos praktikos. Pradedama nurodyti tik spaudos vietą Vilnių, neįvardijant konkrečios spaustuvės (3 atvejai), taip pat imamasi kontrafaktinės spaudos. Vilniaus jėzuitų akademijos rektorius P. Skarga knygoje „Synod brzeski“ („Brastos sinodas“, 1597)

45 VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*, p. 420–421.

46 PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvė, 1575–1773*, p. 39.

gynė Katalikų ir Stačiatikių Bažnyčių Lietuvos ir Lenkijos valstybėje susivienijimą. Žinomos dvi knygos laidos (A ir B), besiskiriančios antraštiniais lapais, inicialais, vinjetėmis ir teksto išdėstymu. Abiejose laidose publikavimo vieta nurodoma Andrzejaus Piotrowczyko spaustuvė Krokuvoje, bet ryškūs tipografiniai skirtumai leidžia manyti, kad ši P. Skargos knyga buvo Vilniuje perspausdinta. J. Dapkievicz nustatė, kad antraštinio lapo vinjetė sutampa su 1594, 1596 ir 1600 m. Akademijos spaustuvėje pasirodžiusiomis knygomis. Taip pat šio varianto antraštinio lapo ornamentinis rėmelis būdingas Akademijos spaustuvės leidiniams, o inicialinė „Z“ raidė aptinkama M. Laščiaus ir M. Smigleckio veikaluose. Taigi Vilniaus jėzuitų akademijos valdoma spaustuvė dėl įtampų su vyresnybe Romoje, kuri norėjo matyti visą Vilniaus akademijos išleidžiamą produkciją⁴⁷, perėjusi prie lankstaus komercinio veiklos modelio, samdant atskirus spaustuvininkus, rado išeitį, kuri tiko norintiems užsidirbti, bet nenorintiems būti pastebėtiems kompanjonams.

3 LENTELE (tęsinys). XVI a. antrosios pusės LDK leidinių lenkų kalba spaudos duomenų anonimiškumas

Spaustuvė, miestas, veiklos metai	Anoniminė dalis (išlikusi spaudos visuma)
Danieliaus Lenčickio (Vilniaus evangelikų reformatų sinodo, 1581–1591) spaustuvė, 1581–1591, 1595–1600	1 (5)
Jano Karcano spaustuvė, Vilnius, 1580–1600	17 (43)
Jokūbo Morkūno spaustuvė, Vilnius, 1592–1600	3 (13)
Mamoničių spaustuvė, Vilnius, 1586–1600	9 (11)
Vilniaus šv. Dvasios brolijos spaustuvė, 1596	1 (1)
Nenustatytos Vilniaus spaustuvės	13 (13)

Sudaryta remiantis kontroliniu sąrašu „XVI a. Lietuvos knygų lenkų kalba“ (2020).

D. Lenčickis pirmą kartą iš Akademijos spaustuvės išėjęs 1581–1591 m. dirbo su Vilniaus evangelikų reformatų sinodo užsakymais, o po 1594 m. įvykusio antrojo jo išėjimo iš Akademijos spaustuvės įkūrė privačią spaustuvę. Nors jo produkcijoje 1598 m. fiksuojamas vienas anoniminės spaudos atvejis, D. Lenčickis išliko ištikimas savo viešumo principams. Net ir poleminę jėzuitų ir unitų literatūrą jis leido beveik nesislėpdamas.

Į Vilnių iš Lasko atvykęs J. Karcanas 1580 m. atidarė savo privačią spaustuvę. Įmonei produktyviausi buvo 1595 ir 1597 m., kai sugebėta išspausdinti po

⁴⁷ Ten pat, p. 50.

7 leidinius kasmet. Iš surinktų duomenų galima spręsti, kad užsakymų skaičius nukrisdavo iki nulio (1591, 1596), bet komercinei spaustuvei toks didžiulis užsakymų bangavimas neturėjo būti. J. Karcanas dažnai slėpė savo spaudos duomenis: nustatyta metų, kai nė viename lenkiškame spaudinyje savo duomenų jis nenurodė: 1587, 1589, 1590. Vėliau taip pat penketą metų (ne iš eilės) vienuose spaudiniuose spaustuvininkas pasirašydavo, o kitus spausdindavo anonimiškai. Šie J. Karcano elgsenos požymiai leidžia manyti, kad užsakymų būta daugiau, bet būta ir priešasčių, dėl kurių apsispręsta slėpti spaudos duomenis. Lyginant atskirų spaustuvininkų elgesį kartais sunku ir suprasti jų motyvus. Pavyzdžiui, J. Karcanas jėzuito Stanisławo Grodzickio 4 pamokslus 1587 ir 1589 m. spausdino nenurodydamas savo įmonės. Kiek vėliau, 1592 m., jo kolega D. Lenčickis S. Grodzickio pamokslus ir polemiką spausdino visiškai atvirai. J. Karcanas 1597 m. išspausdino 4 Jano Protasowicziaus poezijos ir filosofijos knygeles, bet dvieiose nerandame spaustuvininko vardo, o vienoje ir leidybos vietos. Likusios dvi išleistos su visais duomenimis. Autorius gyrėsi, o spaustuvė kai kada kuklinosi.

J. Karcanui nepatogu buvo afišuoti savo vardą dėl religinių ir komercinių priešasčių. S. Murlelijaus spausdintos Brastos Biblijos (1563) spaudos lankų likus, J. Karcanas maždaug po 30 metų ėmėsi atgaivinti neužbaigtą darbą. Jis knygą papildė perspausdindamas trūkstamas dalis, bet paliko senuosius leidybos duomenis⁴⁸. 1563 m. laidą visuotinai pripažinus, Brastos Biblija tapo oficialiu LDK ir Lenkijos Karalystės Evangelikų Bažnyčios šventuoju raštu⁴⁹. Todėl J. Karcanas šios biblijos spaustuvininku ir negalėjo pasirašyti, nes tai jau būtų buvusi kita, reformatų nepripažinta laida, tai būtų sutrukdę jos platinimą. J. Karcanas užsiėmė ir piratine spauda. Nustatyta, kad populiarią H. Bullingerio knygą „Confesio“ („Išpažintis“, 1574) jis apie 1595 m. Vilniuje perspausdino parkartodamas Krokuvos spaustuvininko M. Wirzbiętos leidybos duomenis. Kaip ir S. Murlelijus, J. Karcanas perspausdino ir knygoje buvusias dedikacijas, taip visiškai stengdamasis atkartoti turinį⁵⁰.

Be minėtojo D. Lenčickio, Vilniuje veikė keletas privačių evangelikų reformatų spaustuvių. Produktyvumu pasižymėjo Vilniaus knygu pirklio ir knygri-

48 SIESS-KRZYSZKOWSKI, Stanisław. Warianty typograficzne Biblii brzeskiej. Iš *Брэсцкая Біблія – унікальны помнік культуры XVI стагоддзя: новыя даследаванні і матэрыялы = Biblia Brzeska – unikatowy zabytek kultury XVI wieku: nowe badania i materiały*. Мінск: Паліграфкамбінат імя Я. Коласа, 2015, p. 45, 51.

49 POŚCIŪTĖ, Dainora. Radvila Juodasis. Brastos Biblija. Iš *Senosios Lietuvos literatūra, 1253–1795*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 131–140.

50 *Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*. T. 1, A–L. Warszawa: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1992, j. 326.

šio Jokūbo Morkūno spaustuvė, veikusi 1592–1600 m. Spaustuvė savo leidiniuose autorių dažnokai nenurodydavo, bet spaustuvės duomenys viešinti. Iš 13 knygų fiksuojamos vos trys (1594 ir 1597 m.), išėjusios be spaustuvės duomenų. Tai poezijos ir teologijos veikalai. Visiškai slaptai apie 1594 m. išėjusi anoniminė teologijos knygelė „Zwierciadłko zywotá wiecznego“ („Amžinojo gyvenimo veidrodelis“, 1594)⁵¹. Kito reformatų spaustuvininko, Vilniaus žemės raštininko Merkelio Petkevičiaus 1598 m. spaudiniai leisti viešai, neslepiant nei autorių, nei spaustuvininkų.

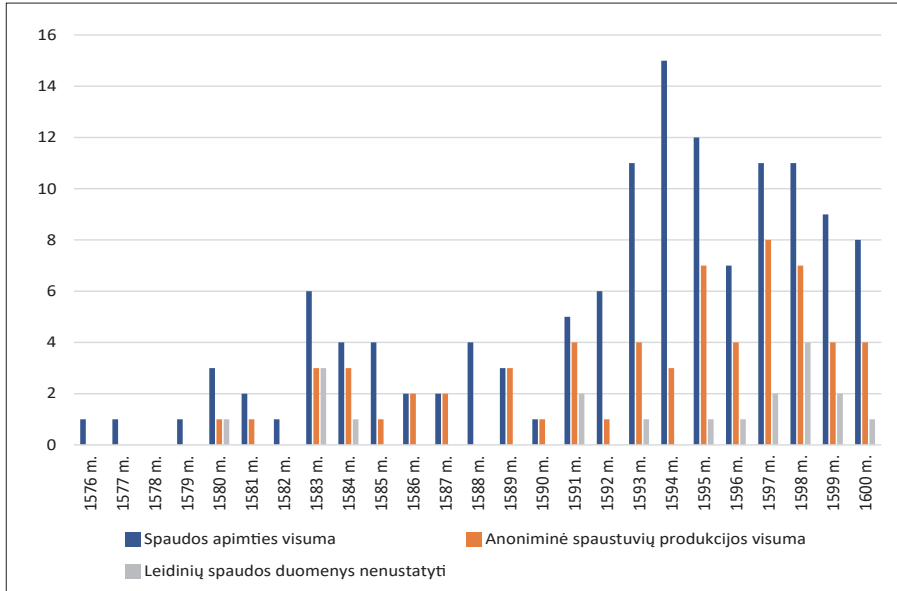
Brolių Mamoničių spaustuvė Vilniuje lenkiškus leidinius spausdino nuo 1586 metų, bet ji mažai sąveikavo su komercine aplinka. Autorių aktyviai neieškojo, dirbo su valstybiniais užsakymais. Spaustuvė specializavosi teisinės literatūros leidyboje, garsino priimtus įstatymus, LDK seimų sprendimus, Abiejų Tautų Respublikos Seimų nutarimus ir universalus. Pirmosios trys leidinių kategorijos būdavo be spaustuvės duomenų ir publikavimo vietos. Tik universalų, kurių turime vos vieną, išleistą 1591 m. „Uniwersal poborowy na zieżdzie głównym wileńskim...“ („Vilniaus generalinio suvažiavimo universalas dėl mokesčių“), kolofone randama publikavimo vieta ir spaustuvė. Nors teisinė literatūra ir diferencijuota, visiškai skirtingos pozicijos laikytasi dirbant su grožinės literatūros užsakymais. Nedidelėje Stanisława Kořakowskio poezijos knygelėje, epicedijoje „Cathemerinon Xięstwá Sluckiego...“ („Slucko kunigaikštystės katerinonas“, 1594), skirtoje velioniui Jonui Simonui Olelkaičiui pagerbti, randame visus autorystės ir spaudos duomenis.

Vilniuje 1584 m. į Šv. Dvasios broliją susitelkę stačiatikiai ėmėsi organizuoti platų kultūrinį darbą. Brolija 1589 m. atidarė spaustuvę, kuriai valdovas Zigmantas Vaza suteikdamas privilegiją leido spausdinti leidinius rusų ir lenkų kalbomis. Steponas Zizanijus dvikalbėje (rusenų ir lenkų) knygoje „Казанье святово Кирила, Патриархи Иерусалимского = Kazanie s. Cyrylla Patryarchy Jerozolimskiego“ („Jeruzalės patriarcho šv. Kirilo pamokslas“, 1596), dedikuotoje Konstantinui Vosyliui Ostrogiškiui, aštriai kritikavo jėzuitus, Katalikų Bažnyčią, pasisakė prieš Brastos uniją ir rusenų lenkinimą⁵². Autorius iš dalies išliko anonimu, pasirašęs tik dedikacijoje, knygoje aiškiai buvo nurodyta tik leidimo vieta – Vilnius. Pasirodžius S. Zizanijaus polemiam veikalui, unitai ir katalikai kreipėsi į valdovą prašydami užkirsti kelią brolijos agitacinei veiklai.

51 *Polnische Drucke und Polonica, 1501–1700 = Druki polskie i polonica, 1501–1700*: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. T. 1, d. 2, 1501–1600. München: K.G. Saur, 1992, p. 491.

52 VASILEVSKIS, E. Zizanijus (Tustanovskis) Steponas. Iš *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai*. T. 1, *Feodalizmo laikotarpis*. Vilnius: Mintis, 1980, p. 351–352.

Imtasi persekioti S. Zizanijų ir kt. brolijos narius, valdovas atšaukė išduotą privilegiją brolijai⁵³.

2 PAV. Vilniaus spaudos duomenų anonimiškumas 1576–1600 m. spaudiniuose lenkų kalba

Sudaryta remiantis kontroliniu sąrašu „XVI a. Lietuvos knygos lenkų kalba“ (2020).

Bibliografai dar neturi visų atsakymų vertindami anoniminę XVI a. pabaigos Vilniaus spaudą. J. Tumelio, K. Estreicherio, K. Piekarskio ir kt. Lenkijos bibliografų pastangomis Vilniaus spaudos produkcijai dar priskiriama 19 leidinių (žr. 2 pav.). Vieni sąrašui priskiriami pagal spaudiniuose nurodytą leidybos vietą ir leidėjo duomenis, kiti pagal autorystę, teksto turinį ir istorinį kontekstą. Leidybos tendencijos liudija, kad anoniminių spaudinių leidyba ženkliai padidėdavo 1583–1584, 1589, 1591, 1595–1600 m., iš esmės sutapdama su jau anksčiau aptartais anoniminės spaudos suaktyvėjimo etapais. Turinio požiūriu, daugelis Vilniaus spaudai priskirtų leidinių yra polemniai darbai religiniais ir politiniais klausimais (13), mažesnioji dalis: poetinė literatūra (2), publicistika diplomatijos tema (2) ir religinė literatūra (2). Šie klausimai bendrąja prasme pateko į reguliuojamosios spaudos akiratį, jos viešam pasirodymui įtakos turėjo teisinė aplinka.

53 VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*, p. 498–499.

Nors negalime būti tikri, vis dėlto didelė tikimybė, kad tais atvejais, kai leidinyje nurodyta leidimo vieta ir leidėjas, iš tikro šie leidiniai galėjo būti spausdinti Vilniuje. Fiksuojami 6 tokie atvejai. Leidėjai, prisidėję prie šių leidinių pasirodymo, buvo Janas Krzysztoporskis, Stretas Tiškevičius, Grigalius Vilentas (Hrehor Wilant) ir Kasparas Vilkovskis (Kasper Wilkowski). Atkreiptinas dėmesys, kad tai buvo stambūs atvirai autoriniai poleminiai veikalai, dažnai su dedikacijomis rėmėjams ir valdovams. Daugeliui leidėjų tai buvo vienietiniai kontaktai su spaustuvėmis, bet, pavyzdžiui, iš arijonizmo į katalikybę grįžęs konvertitas K. Vilkovskis, 1583–1584 m. išleidęs 4 knygas (3 iš jų skirtingos laidos), kelerius metus bendradarbiavo su kažkuria vietine Vilniaus spaustuve, tik jos iki šios dienos nepavyko patikslinti. Proginės poezijos kūrinys Wojciecho Skorawieco išskirtinis sveikinimas Sofijai Chodkevičienei susilaukus pirmagimio sūnaus Jeronimo – „Winszowanie Jáśnie Wielmożney Paniey Jey Mśći. P. Zophiey z Mielcá, Janowey Károlowey Chodkiewiczowey, podczászyney Wiel. X. Lit. z nowourodzonego syná Hieronimá“ („Sveikinimas Sofijai Mieleckaitei-Chodkevičienei susilaukus sūnaus Jeronimo“, 1598). Autorius norėjo įsiteikti Chodkevičiams, bet spaustuvė spaudos duomenų neviešino.

Manoma, kad Vilniuje 1580–1599 m. išėjo dar 12 leidinių, neturinčių leidybos ir spaudos duomenų. Tarp šių spaudinių patenka ir pirmojo Lietuvos kūrėjo, rašiusio lenkiškai ir leidusio knygas Lietuvoje, S. Laurencijaus poezijos knygelė „Lament nieszczęsnego Hrehorá Ośćiká“ („Nelaimingojo Grigaliaus Astiko rauda“, 1580). Brošiūroje apdainuotas tais pačiais metais Vilniuje nukirsdinto išdaviko Grigaliaus Astiko gyvenimas. Galime tik numanyti, kad autorius ir spaustuvė bijojo išdaviko rėmėjų, tad abu rinkosi anonimiškumo kelią. Autorius iššifravus akrostichą išryškėjo⁵⁴, bet spaustuvė iki šios dienos lieka anoniminė.

Bibliografai dažnokai nesutaria dėl anoniminių leidinių priskyrimo konkrečiai vietai ar spaudos įmonėms, kadangi, kaip minėta, Lenkijos ir Vokietijos spaustuvės taip pat klastojo duomenis nurodydamos Vilnių, o turinys ne visada leidžia susidaryti patikimą nuomonę. Tarp išlikusių leidinių išsiskiria anoniminis paskvilis „Theses theologicae, to iest Conclusie synodalne zboru wileńskiego...“ („Teologinės tezės, tai yra Vilniaus brolijos sinodo nutarimai“, 1591), išleistas lotynų ir lenkų kalbomis. Lenkijos bibliografų manymu, knygelė buvo spausdinta ne Vilniuje, bet Rakove (Lenkija) arijono Aleksejaus Rodecio spaustuvėje. Lenkijos bibliografų manymu, 1597 m. Marcino Broniewskio didelės apimties poleminio antikatalikiško turinio knyga „Apokrysis“ (1597)

54 ŁOWMIAŃSKA, Maria. *Hrehory Ośćik i jego zdrada w roku 1580*. Wilno: Lux, 1933, p. 8.

taip pat buvo išspausdinta ne Vilniuje, o Rakove pas A. Rodeckį. Šis spaustuvininkas palaikė ryšius su stačiatikiais ir reformatais, už jų knygų spausdinimą buvo nukentėjęs⁵⁵. Kyla abejonų ir dėl Gžegožo iš Žarnovco (Grzegorz z Żarnowca) knygos „Apokatastasis“ publikavimo vietos ir laiko. Knyga išleista anonimiškai, bibliografiniuose šaltiniuose kaip publikavimo vieta nurodomas Vilnius (1598) arba Krokuva (apie 1594–1596 m.). Neatmestina galimybė, kad ši knyga galėjo pasirodyti M. Wirzbiętos spaustuvėje Krokuvoje. Panaši situacija ir su vienu Stanisławui Niegoszewskiui, o kitų Lenkijos diplomatai Krzysztofui Dzierżekiui⁵⁶ priskiriama antiturkiško turinio publicistikos knygele „Liga z zawadą kola poselskiego, spolnego narodu K.P. y W.X. Lit.“ („Lenkijos Karalystės ir LDK tautų sąjungos pasiuntinių nesutarimai“, 1596), kurios kita galima publikavimo vieta nurodoma Krokuva. Taigi Lenkijos spaustuvėms taip pat buvo kai kada patogiu kaip spausdinimo vietą nurodyti Vilnių.

Kontroliniame sąrašė „XVI a. Lietuvos knygos lenkų kalba“ (2020) LDK spaudos produkcijai priskirti minėti 19 Vilniaus spaudinių palieka daug abejonų, kurioms išsklaidyti reikalingi papildomi tyrimai. Lietuvos ir Lenkijos anoniminę spaudos produkciją būtina tirti kompleksiškai, nediferencijuojant jos nei pagal kalbas, nei pagal regionus. Tik tokiu atveju yra tikimybė, kad taikant tipografinį metodą, galbūt pasitelkiant ir dirbtinio intelekto galimybes susidarys naujos sąlygos tikslinti iki šios dienos neišaiškintus anoniminės leidybos atvejus. Taip pat būtina atkreipti dėmesį į komercinių Vilniaus spaustuvių darbų apimtis. Pavyzdžiui, anksčiau atlikta J. Karcano spaudos produkcijos analizė leidžia teigti, kad staigūs įmonės produkcijos apimtys sumažėjimai gali būti tiesiogiai susiję su anoniminės spaudos pagyvėjimu, nes komercinės spaudos įmonės be darbo nestovėjo.

Išvados

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. antrojoje pusėje galiojo liberalus spaudos įmonių veiklos reglamentavimas. Privilegijos spaustuvioms buvo ne privalomos, o tik papildomą spaudos produkcijos apsaugą ir rūpesčių suteikiantis dokumentas. Didikai ir privati verslas buvo suinteresuoti nevaržoma spaudos laisve, o tai savaime sukūrė sąlygas atsirasti anoniminės spaudos reiškiniui. Bažnytinės cenzūros įtaka buvo vėlyva ir mažareikšmė, jos veiklos metodai autoriams ir leidėjams žinomi. Leidybos patirtys į LDK buvo

55 BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. *Cenzura w dawnej Polsce*, p. 42, 189–190.

56 NIKOŁAJEW, Siergiej. *Przygody polskiej szesnastowiecznej legendy w Rosji XVII–XXI wieku*. *Napis*, 2020, t. 26, p. 335–336. <https://journals.openedition.org/napis/441?lang=fr>.

atvežtos iš Lenkijos: daugelis knygų autorių buvo ne LDK piliečiai, pirmieji spaustuvininkai įgūdžius įgijo daugiausia Krokuvos spaustuvėse. Lenkijoje ir kitose šalyse anonimiškumas kaip leidybos strategija Reformacijos laiku išbandyta anksčiau, bet LDK veiklos laisvės buvo daugiau. Todėl daugeliu atvejų Reformacijos šalininkai nepaisant teisinės konjunktyros galėjo savo sumanymus realizuoti lengviau nei Lenkijoje ar kitur, kur tai buvo įmanoma. Autoriai, vertėjai, sudarytojai, leidėjai ir spaustuvininkai dėl teisinių, komercinių ar asmeninių priežasčių dažnai slėpėsi anonimiškumo šešėlyje. Turime duomenų apie 65,9 proc. (arba 116 iš 176) LDK spaudinių lenkų kalba, kuriuose buvo nutylėti autorystės ir spaudos duomenys. Šalyje formavosi vietinė anoniminės leidybos praktika.

Teisinės, komercinės ir asmeninės priežastys veikė pavieniui ir kompleksu, įtraukė ne vieną spaudos proceso dalyvį, todėl daugeliu atvejų sudėtingą įžvelgti autorystės ir spaudos duomenų valdymo strategijas, kurios ryškiau nusakytų anoniminės veiklos situacijas: logika susipindavo su emocija, atsirasdavo vietinių, nesisteminių sprendimų. Dažniausiai slėpti spaustuvių duomenys (nenurodyta 91 spaustuvė iš 176), o tai leidžia manyti, kad spaustuvės labiausiai rizikavo, todėl jos pirmiausia buvo suinteresuotos, kad anoniminiai spaudiniai nebūtų siejami su konkrečiomis spaudos įmonėmis. Spaustuvių anoniminių spaudinių analizė, analogiškų situacijų vertinimas atskleidė, kad didelę įtaką spaudos duomenų valdymui darė spaustuvininkų asmeniniai apsisprendimai. Dažnai lemiamą įtaką anonimiškumui turėjo spaudinių turinys: kuo jis buvo radikalesnis (polemika, paskviliai ir kt.), tuo didesnė tikimybė, kad autorystės ir / ar spaudos duomenys leidiniuose bus slepiami. Bet ne visada – esant įtakingiems rėmėjams autoriai, vertėjai ir leidėjai, o kartais ir spaustuvininkai nebijojo būti išviešinti. Nė viena politinė ar religinė jėga LDK nebuvo visiškai laisva, nebaudžiama ir nesaistoma įsipareigojimų valdovui ar savo vyresnybei už šalies ribų. Reikėjo išlaikyti santūrumą, bet savo poziciją ginti tokiomis priemonėmis, kurias buvo galima pasitelkti. Ši tendencija ryškiai matoma, kai polemikai klausimai buvo susiję su politika, LDK teisėmis ir santykiais su Lenkija. Religinių ir politinių kovų metu apdairiai išnaudotos galimybės viešinti tik dalį spaudos duomenų, autorystę maskuoti slapyvardžiais, talentingai mėtyti pėdas (pvz., knygų puošyboje nenaudoti tų pačių meninių detalių), kad net iki šios dienos liko neįmintų mįslių.

Anonimiškumas į LDK spaudos gyvenimą atnešė ir nepageidaujamų leidybos reiškinių, kurių išvengti nebuvo galima. Vietinės spaustuvės dažnai veikdamos be privilegijų nesirūpino investicijomis į leidybos sumanymus. Ideologiškai an-

gažuotų spaustuvinių buvo mažuma, daugelis jų vadovavosi komercine logika, rinkosi greitos sėkmės kelią. Spaudos produkcijai nesant teisinės apsaugos, kitos spaustuvės nebaudžiamai galėjo pasinaudoti spaustuvinių įdėtu triūsu. Todėl LDK spaudos įmonės ir atskiri spaustuvininkai, dirbę pagal kontraktus, buvo priklausomi nuo užsakovų. Spaustuvės, norėdamos išgyventi ir pelningai veikti, mažai galėjo rinktis, teko rizikuoti, įsiklausyti į užsakovų poreikius, nuomones, todėl esant reikalui reikėjo ir atsiriboti nuo spaudinių.

Lietuvos Brastos Radvilų spaustuvėje spaustuvininko S. Murmelijaus 1559–1565 m. įtvirtintas leidybos anonimiškumas, kurio pasekmė buvo ir 1559–1560 m. pasirodę piratiniai spaudiniai, skirti Lenkijos rinkai, liudijo apie spaustuvininko strateginio mąstymo ir komercinės logikos prigimtį. Tai buvo sėkmingi S. Murmelijaus sprendimai, leidę išgelbėti reputaciją. Panašiu keliuėjo ir žymiausias XVI a. antrosios pusės Vilniaus spaustuvininkas J. Karcanas, dažnai savo spaudos įmonės duomenis slėpęs, nevengęs piratinių ir kontrafakcinių darbų. Apskritai daugelis spaustuvininkų dirbo su konkuruojančiomis politinėmis ir religinėmis grupėmis, todėl tik slepiant spaudos duomenis buvo galima išvengti dalies užsakymų praradimo. Nesutarimų su Roma turėjo Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė. Jėzuitai slėpė savo autorius, samdė spaustuvininkus, kurie dažnai slėpė leidybos duomenis, naudojosi kontrafakcijos praktika. Vienintelė sisteminė išimtis buvo Mamoničių anonimiškai leidžiama teisinio turinio spauda, kurios spaustuvininkai formaliai nesiejo su savo įmone tai akcentuodami spaudos duomenyse. Oficialius teisinio turinio spaudinius LDK spausdino tik ši įmonė, tad papildomi spaudos duomenys nebuvo būtini. Šis spaustuvės sprendimas negaliojo ne teisinio turinio spaudai, kuri buvo leidžiama ne anonimiškai.

Nors XVI a. pabaigoje Vilnius po Krokuvos tapo antruoju spaudos centru Abiejų Tautų Respublikoje, spaudos gyvenimas skaidrumu nepasižymėjo, valstybės galimybės jį riboti išliko nedidelės. Tikėtina, kad Vilnių kaip formaliją, bet ne tikrąją leidybos vietą rinkosi ir Lenkijos spaustuvininkai, tokiu būdu klaidindami savuosius spaudos laisvės prievaizdus. Į šią prielaidą reikia atkreipti dėmesį analizuojant nemenką (19 spaudinių lenkų kalba) spaudos dalį, kurios sąsajos su Vilniumi yra iki galo neįrodytos. Tik visuminė Abiejų Tautų Respublikos spaudos analizė ateityje gali padėti išspręsti anoniminės spaudos mįslės. Nustatant anoniminės spaudos apimtį iki šiol buvo analizuojama tik vienos šalies ir vienos kalbos spauda, tad jau pasiekta analizės riba, kurią būtina peržengti toliau einant kompleksiniu analizės keliu.

Bibliografiniai šaltiniai

1. *Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*. T. 1, A–L. Warszawa: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1992. 432, [1] p., 24 ilustr. lap.
2. *Polnische Drucke und Polonica, 1501–1700 = Druki polskie i polonica, 1501–1700*: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. T. 1, d. 2, 1501–1600. München: K.G. Saur, 1992. P. [1], 266–547.
3. *Polonia typographica saeculi sedecimi*: zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia. D. 11, *Maciej i Paweł Wirzbiętowie, Kraków, 1555/7–1609*: tablice 521–570. Wrocław: Ossolineum, 1981. 1 apl. (25, [1], 90 p., 52 atsk. lap.)
4. TUMELIS, Juozas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI amžiaus spauda*. Vilnius, 2003. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNB RKRS), f. 130, b. 2630. [6], 212, [76] p.
5. *XVI a. Lietuvos knygos lenkų kalba = Książki litewskie XVI wieku w języku polskim = Polish books published in Lithuania in the 16th century*: kontrolinis sąrašas, mokslo studija, XVII–XVIII a. taisymai ir papildymai. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2020. 190, [1] p., 3 ilustr. lap.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

6. ALIŠAUSKAS, Vytautas. *Sakymas ir rašymas*: kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Vilnius: Aidai, 2009. 259, [1] p.
7. ANTANAVIČIUS, Darius. „Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai. Iš *Istorijos šaltinių tyrimai*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, t. 3, p. 111–129.
8. ANTANAVIČIUS, Darius. „Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai. Iš *Istorijos šaltinių tyrimai*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, t. 4, p. 133–155.
9. BARLETI, Marin. *Historia o żywocie y zacnych sprawách Jerzego Kástryotá, ktorego pospolicie Szkánderbegiem zowá, książęcią epireńského*: na trzynaście ksiąg rozdzielona. [Drukowano w Brześciu Litewskiem], [1569]. [40], 701, [42] p.
10. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Kiek knygų lenkų kalba buvo išspausdinta XVI a. Lietuvoje? *Knygotyra*, 2021, t. 77, p. 384–391. <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.77.100>.
11. BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. *Cenzura w dawnej Polsce*: między prasą drukarską a stosem. Warszawa: SBP, 1997. 289, [4] p.
12. DRUNGILIENĖ, Gita. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškoji hagiografija*: recepcija, sklaida ir šventųjų kulto bruožai XIV a. pabaigoje – XVII a. pradžioje: daktaro disertacija. Vilnius, 2016. LNB RKRS, f. 132, b. 7847. 274 p.
13. KAŽURO, Ina. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvių privilegijos. *Knygotyra*, 2017, t. 68, p. 38–82. <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.68.10716>.
14. KOCOT, Anna. *Artyści “czarnej sztuki”*: typografia druków Floriana Unglera i Macieja Wirzbięty. Kraków: Biblioteka Jagiellońska: Księgarnia Akademicka, 2015. 413, [1] p., [10] faks. lap.
15. KORZO, Margarita A. Druki jezuickie w kręgach prawosławnych: dwa przykłady z XVII-wiecznej Rzeczypospolitej. *Biblioteka*, 2018, nr. 22, p. 65–72. DOI: 10.14746/b.2018.22.4.
16. KOWALSKI, Waldemar. Krakowski drukarz Stanisław Murmelius i jego księgozbiór (1571). *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, 2018, t. 62, p. 5–45. DOI: 10.12775/OiRwP.2018.01.

17. LATHI, Leo; MARJANEN, Jani; ROIVAINEN, Hege; TOLONEN, Mikko. Bibliographic data science and history of book (c. 1500–1800). *Cataloging & Quarterly*, 2019, vol. 57, nr. 1, p. 5–23. <https://doi.org/10.1080/01639374.2018.1543747>.
18. ŁOWMIAŃSKA, Maria. *Hrehory Ościk i jego zdrada w roku 1580*. Wilno: Lux, 1933. 22 p.
19. NARBUTIENĖ, Daiva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004. 245, [1] p.
20. NIKOŁAJEW, Siergiej. Przygody polskiej szesnastowiecznej legendy w Rosji XVII–XXI wieku. *Napis*, 2020, t. 26, p. 335–337. <https://journals.openedition.org/napis/441?lang=fr>.
21. PETRAUSKIENĖ, Irena. Łęczycki, Lancicius, Łęczycius, Lenčickis Daniel, Danielius. Iš *Lietuvos knygos veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book: biografijų žodynas*. [Vilnius], [2004]. 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM).
22. PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvė, 1575–1773*. Vilnius: Mokslas, 1976. 243, [3] p., [16] iliustr. lap.
23. PETREIKIS, Tomas; DAPKIEVICZ, Jolanta. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės knyga lenkų kalba XVI a. antroje pusėje. Iš *XVI a. Lietuvos knyga lenkų kalba*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2020, p. 18–59.
24. POČIŪTĖ, Dainora. *Maištininkų katedros: ankstyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*. Vilnius: Versus Aureus, [2008], p. 266–290, 328–382, 397–520 ir kt.
25. POČIŪTĖ, Dainora. Radvila Juodasis. Brastos Biblija. Iš *Senosios Lietuvos literatūra, 1253–1795*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 131–140.
26. POČIŪTĖ, Dainora. *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės*: LDK ir Prūsų Lietuva. Vilnius, 1995. 221, [1] p.
27. SIĘS-KRZYSZKOWSKI, Stanisław. Warianty typograficzne Biblii brzeskiej. Iš *Brzeszczą Biblija – unikalny pomnik kultury XVI stogoddzja: nowyja dasledavanni i matjeryjaly = Biblia Brzeska – unikatowy zabytek kultury XVI wieku: nowe badania i materiały*. Minsk: Paligrafkombinat imja Ja. Kolasa, 2015, p. 41–136.
28. TOPOLSKA, Maria B. Książka na Litwie i Białorusi w latach 1553–1660 (analiza statystyczna). *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, 1976, t. 21, p. 145–164.
29. ULČINAITĖ, Eugenija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI–XVII amžiaus dvikalbis tekstas: adresatas ir kalbinė raiška. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2006, kn. 21, p. 63–80.
30. VASILEVSKIS, E. Zizanijus (Tustanovskis) Steponas. Iš *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai*. T. 1, *Feodalizmo laikotarpis*. Vilnius: Mintis, 1980, p. 351–352.
31. VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*: Senovė, viduramžiai, Renesansas, XVI–XVII amžius. Vilnius: Mokslas, 1979. 566 p., [8] iliustr. lap.